

فصلنامه علمی

مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی

نقش آفرینی معادباوری؛ در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی (ایجابی و سلبی) (باتکیه بر آموزه های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)

یوسف فرشادنیسا، عزت الله مولائی نیا^۲

۳۳

دوره ۱۳، شماره ۱، پیاپی ۳۳
بهار ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۱-۰۱-۰۸
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲-۰۴-۱۷
صص: ۳۴۳-۳۱۹

شابا چاپی: ۵۵۹۹-۲۳۲۲

رتبه علمی

ب

پژوهشی، صنعت گواهی در:
JOURNALS.MSRT.IR

چکیده

«معاد» از اصول اعتقادی دین اسلام در مرتبه «باور»، تمام شئونات زندگی فردی و اجتماعی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از طرفی خانواده، به عنوان رکن اصلی، شرط پویایی و استواری جامعه اسلامی خواهان پیشرفت در دو نشئه دنیوی و اخروی است. این مقاله، به روش توصیفی-تحلیلی برآن است، نقش آفرینی «معادباوری» در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی را در ابعاد ایجابی و سلبی به مثابه الگویی با تکیه بر آموزه های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بررسی کند. یافته‌ها نشان از آن دارد که؛ «معادباوری» بر اساس «عالم‌سازی» و «بستر آفرینی «سبک زندگی دینی» در برابر آسیب‌های فضای مجازی از جمله؛ تضعیف «سبک زندگی دینی» و «بنیان خانواده»، موجب قوام خانواده می‌شود. انسان معادباور، ضمن تلاش برای سعادت دنیوی و اخروی خود، در سعادت دیگر اعضای خانواده اثرگذار است. معادباوری، با خلق عالم و ترسیم افق‌ها، بایدها و نبایدها، خواست‌ها و آرزوها در واقع سبکی از زندگی را محقق می‌کند که در بستر آن، بنیان خانواده از استحکامی خاص برخوردار شده و برخلاف بنیان عنکبوتی؛ تزلزل بردار نخواهد بود. در چنین سبکی از زندگی می‌توان و باید در مواجهه با فناوری‌های نوینی چون؛ فضای مجازی، در موضع فعال و نه منفعل ایفای نقش کرد. لذا معادباوری برابر فناوری فضای مجازی، در دو بعد ایجابی (میدان عمل و پیشرفت، تلاش برای ساختن سرای اخروی در بستر مزرعه دنیا و...) و سلبی (پیشگیری از مادگی گرای، گناه و...) به مثابه الگویی با تکیه بر آموزه‌های اسلامی ایرانی پیشرفت نقش آفرینی می‌کند.

کلیدواژه‌ها:

معادباوری، الگوی زیست ایمانی، ایجابی- سلبی، عالم، سبک زندگی، فضای مجازی، تحکیم خانواده.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم حدیث-تفسیر اثری دانشگاه قم، قم، ایران

۲. دانشیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم، قم، ایران / molaeiniya@gmail.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

در قرآن بعد از «توحید»، بیشترین تأکید بر «معاد» صورت گرفته و تقریباً در ۳۰ آیه، دو اصل توحید و معاد^۱ را قرین هم قرار داده یا تعبیری شبیه آن فرموده و در بیش از صد آیه اشاره به «الْيَوْمِ الْآخِرِ» یا «الْآخِرَةَ» شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲، ج ۵: ۱۷).

انسان باورمند به اصل «معاد»، به نشئه‌ای فراتر از دنیا ایمان دارد که در آن، اجرت و عقوبت، متناسب با نحوه زیست و کردارش در حیات دنیوی شکل می‌گیرد. مطهری با اشاره به این فرموده پیامبر (ص)^۲ مبنی بر کشتگاه بودن دنیا برای آخرت، می‌گوید: «همانطور که محال است انسان جو بکارد و گندم برداشت کند، محال است که انسان در دنیا اندیشه بد، خلق و خوی بد، عمل و کردار بد داشته باشد و در آخرت سود بگیرد» (مطهری، ۱۳۸۵: ۳۸). انسان معادباور می‌داند که اعمال او مورد رؤیت و ارزیابی قرار خواهد گرفت چنان‌که در آیات سوره زلزال می‌خوانیم: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» (زلزال، ۷-۸). بنابراین چنین فردی دیده‌بان اعمال خود است. بدین سبب معادباوری با این شاخصه خودمراقبتی، نقش مهمی در سعادت دنیوی و اخروی انسان دارد چرا که؛ باور به معاد مستلزم آن است که زندگی دنیا با عبودیت و اطاعت از قوانین دینی منطبق شود (طباطبایی، بی تا: ۱۲۱، ج ۲).

از طرفی و بر اساس آموزه‌های اسلام، خانواده بهترین نهادی است که می‌تواند شکل گیرد و منشأ تحولات بسیار در زمینه رشد و بالندگی جامعه دینی شود: «مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ التَّزْوِيجِ» (حرعاملی، ۱۴۱۶: ج ۱۴، ج ۲۰). به طوری که اعضای خانواده در رستگاری دنیوی و اخروی همدیگر اثرگذارند، همچنان‌که قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ» (تحریم/۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن، انسان‌ها و سنگ‌ها هستند نگاه دارید. به دنبال اخطار و سرزنش نسبت به برخی از همسران پیامبر (ص)، خداوند، روی سخن را به همه مؤمنان کرده و دستوراتی درباره تعلیم و تربیت همسر و فرزندان و خانواده به آنها می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۲۷۸، ج ۲۴). همچنین از آیه فوق مسئولیت خطیر اعضای خانواده در قبال هم و آن هم در نشئه آخرت

۱. يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ (آل عمران/۱۱۴).

۲. اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةٌ الْآخِرَةُ (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۴: ج ۱، ۲۶۷).

و سرنوشت نهائی، مشخص می‌شود. در روایات معصومان (ع) نیز، مسئولیت‌پذیری افراد در قبال مورد تأکید است: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ...» (شعیری، بی تا: ۱۱۹، ج ۱). فرمانروای مردم، مسئول مردم است و نسبت به زیردستانش بازخواست می‌شود. پدر به عنوان سرپرست خانواده، نسبت به همسر و فرزندان، بازخواست می‌شود. مادر در خانه، مسئولیت خانه، شوهر و فرزندان را دارد و در برابر آنان، مورد سؤال قرار می‌گیرد. بنابراین خانواده مقوله‌ی راهبردی در یک جامعه است به طوری که در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران، به این نهاد به طور ویژه نظر شده است. در سیاست‌های کلی خانواده آمده است: «خانواده واحد بنیادی و سنگ بنای جامعه اسلامی و کانون رشد و تعالی انسان و پشتوانه سلامت و بالندگی و اقتدار و اعتلای معنوی کشور و نظام است» (سیاست‌های کلی خانواده؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵). در عصر کنونی و دیجیتال، مسئولیت و حساسیت خانواده سنگین‌تر از هر زمانی است. دلیل آن نیز، پیچیدگی و داشتن آسیب‌های پیدای و پنهان فناوری‌هایی چون فضای مجازی است. از طرفی جامعه اسلامی و ایمانی، خواهان حرکت و پیشرفت است و بر خلاف مادی‌گرایان تنها عنایت به نشئه دنیوی نداشته و در راستای سرای آخرت تلاش می‌کند. لذا معادباوری که عرصه عمل و اقدام است در برابر پدیده‌هایی چون فضای مجازی منفعل عمل نخواهد کرد و در عرصه عمل و حکمرانی، به صورت حکیمانه نقش‌آفرینی می‌کند.

۲. اهداف پژوهش

نوشتار حاضر قصد دارد؛ نقش‌آفرینی معادباوری؛ در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی (ایجابی و سلبی) (باتکیه بر آموزه‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت) را تبیین کند. بنابراین هدف کلی این پژوهش، تبیین نقش فعال آموزه معاد در مرحله باور (ایمان)، در مواجهه با فناوری فضای مجازی و تحکیم خانواده از چنین رویارویی است. شاید به نظر آید که فرد دینی معادباور، فرد عزلت‌نشین و به دور از فناوری‌ها و تکنولوژی‌های مدرن بوده و از این جهت به دور از پیشرفت است. اما آنچه این نوشتار روی آن تأکید دارد، تبیین ماهیت معادباوری به عنوان نیروی محرکه با ابعاد ایجابی و سلبی است. لذا اهداف خرد نوشتار حاضر عبارتند از؛

✓ بررسی آسیب‌های عمده فضای مجازی در عرصه خانواده

✓ بررسی نقش‌آفرینی معادباوری به عنوان الگویی از زیست ایمانی در عرصه زندگی

✓ بررسی نقش معادباوری در دو بعد ایجابی و سلبی در تحکیم خانواده برابر فضای مجازی

۳. پرسش‌های پژوهش

سؤال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از: نقش معادباوری؛ در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی (ایجابی و سلبی) (با

تکیه بر آموزه‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت) چیست؟ همچنین پرسش‌های جزئی به شرح ذیل است:

✓ آسیب‌های عمده فضای مجازی و ابعاد آن در عرصه خانواده چیست؟

✓ عناصر و ابعاد ایجابی معادباوری در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی چیست؟

✓ عناصر و ابعاد سلبی معادباوری در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی چیست؟

۴. پیشینه پژوهش

در خصوص معادباوری، آسیب‌های خانواده و همچنین فضای مجازی پژوهش‌های زیادی انجام شده است. اما اینکه اصلی از اصول اسلام به نام «معاد» و آن هم در سطح «باور» به عنوان یک نگهدارنده و عنصر فعال در وجود انسان برابر فضای مجازی بحث شود پژوهشی انجام نگرفته است. در جدول ذیل برخی پژوهش‌های نزدیک با هدف پژوهش حاضر مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

ردیف	عنوان پژوهش	یافته‌ها
۱	تأثیر اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط خانواده و فرزندان فرشته و سمیرا حاج محمدی (۱۳۹۶)	نتایج مقاله نشان می‌دهد، فضای مجازی می‌تواند آسیب‌هایی جبران‌ناپذیر به جنبه‌های مختلف نظام خانواده وارد کند. نظیر؛ تضعیف نقش خانواده به منزله مرجع، کاهش ارتباط والدین با فرزندان، ترویج عشق‌های مجازی، بی‌توجهی به مسئولیت‌ها، تضعیف ارزش‌های اخلاقی، و
۲	معادباوری به مثابه مکانیسمی جهت‌گزینهش یا ابداع فناوری فرشادنیا (۱۳۹۷)	این مقاله در پی روشن ساختن کارکرد معادباوری به مثابه مکانیسمی جهت‌گزینهش یا ابداع فناوری (تکنولوژی) است.
۳	تأثیر باور به معاد در سبک زندگی با محوریت سوره غافر	این مقاله با تبیین روز قیامت و معاد در آیات سوره غافر و تأثیر آن در سبکی زندگی، به اصول تربیتی نظیر؛ محبت، آینده‌نگری، بازدارندگی، نظارت‌مداری،

<p>کمال طلبی، جاودانگی، منفعت طلبی، دفع ضرر محتمل، امید، تصویرسازی، انذار، نوع دوستی و تبشیر را اشاره نموده است.</p>	<p>معصومه آعبداله و مجید معارف (۱۳۹۸)</p>	
<p>تکنولوژی مدرن دارای ویژگی‌هایی چون؛ دنیامحوری، کثرت گرایی، غفلت زایی، اخلاق گریزی و پوچی آفرینی است. بر اساس آموزه معاد و باورمندی آن و سبکی که پی‌ریزی می‌کند فناوری مطلوب با شاخصه‌هایی نظیر؛ ۱. آخرت محوری در بستر دنیا، ۲. وحدت و توحید گرایی، ۳. غفلت‌زدایی، ۴. اخلاق مداری و ۵. پوچی زدایی دارد. بر اساس چنین سبک و نظامی می‌توان در مواجهه با تکنولوژی مدرن دست به انتخاب، گزینش و ابتکار زد.</p>	<p>فناوری مطلوب در سبک زندگی معاد باورانه فرشادنیاو همکاران (۱۴۰۰)</p>	<p>۴</p>
<p>اولاً بحث و تحقق فناوری در بستر توحیدی بر مبنای اصولی چون؛ الف. دین، ارتباط و حاکمیت توحیدی آن بر تمام شئون زندگی انسان ب. جامعیت دین پ. رابطه‌ی حیات دنیوی و حیات اخروی و همچنین ت. جهت‌داری فناوری ممکن است. شاخص‌های اساسی نظیر؛ ۱. همسو با آموزه‌ها و اصول دین (الف. توحیدمحوری و ب. معادمحوری) ۲. همسو با هدف و غایت خلقت انسان و سعادت او ۳. همسو با نیازهای فطری و حقیقی انسان (الف. نیازهای حقیقی و غیرکاذب انسان ب. اصل قناعت و پرهیز از اسراف و مصرف‌زدگی پ. کرامت انسانی ت. غایتمندی ث. عزتمندی و استکبارزدایی) ۴. همسو با نظام آفرینش و محیط‌زیست (الف. اتقان و زیبایی و ب. هماهنگی با محیط‌زیست) در تعالی فناوری در بستر توحیدی، حرکت به‌سوی مهندسی و تحقق تمدن نوین اسلامی و درنهایت سعادت دنیوی و اخروی انسان نقش راهبردی دارد.</p>	<p>امکان‌سنجی و شاخص‌های تعالی فناوری در بستر توحیدی - فرشادنیوا و شه گلی (۱۴۰۱)</p>	<p>۵</p>

در مقاله اول، یافته‌ها نشان داد در کنار مزایای فضای مجازی، معایبی نیز وجود دارد. نداشتن آگاهی کافی درباره فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های اخلاقی زیادی را برای خانواده و روابط اعضای آن در پی داشته باشد. همچنین میان استفاده از فضای مجازی و آسیب ارزش‌های خانوادگی رابطه وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که فضای مجازی موجب تغییراتی در گفتار، رفتار و اخلاق نسل جدید شده است. هرچه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در خانواده بیشتر باشد، تعاملات خانوادگی کمتر می‌شود و سرمایه اجتماعی پیوند خانوادگی رو به زوال می‌رود. امروزه با ظهور فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین در

فضای مجازی و حقیقی، حریم زندگی خصوصی از نظر اخلاقی به مخاطره افتاده است. در مقاله دوم، کارکرد معادباوری در گزینش و ابداع فناوری و نقش فعال آن در مواجهه با پدیده‌های نوظهور مورد تأکید قرار گرفته است. در مقاله سوم شاهد تأثیر گذاری معادباوری در سبک زندگی و ارائه اصول تربیتی نظیر؛ آینده‌نگری، امید به آینده، بازدارندگی و... هستیم. در مقاله چهارم، شاخصه‌های فناوری مطلوب در سبک زندگی معادباورانه شناسایی شد. در این مقاله بر اساس عالم معادباوری و اینکه در چنین عالمی هر فناوری امکان تحقق ندارد، چندین شاخص و مؤلفه برای تبیین فناوری مورد تأیید در سبک زندگی معادباورانه ارائه شده است. در مقاله پنجم ابتدا امکان تعالی فناوری در بستر توحیدی موجه و در نهایت شاخص‌های چنین فناوری ارائه شد که هم در بررسی امکان و هم شاخص‌ها، آموزه «معاد» نقش اساسی را داراست. شاخص‌های اساسی مطرح شده در مقاله یادشده عبارتند از؛ ۱. همسو با آموزه‌ها و اصول دین (الف. توحیدمحوری و ب. معادمحوری) ۲. همسو با هدف و غایت خلقت انسان و سعادت او ۳. همسو با نیازهای فطری و حقیقی انسان (الف. نیازهای حقیقی و غیرکاذب انسان ب. اصل قناعت و پرهیز از اسراف و مصرف‌زدگی پ. کرامت انسانی ت. غایتمندی ث. عزتمندی و استکبارزدایی) ۴. همسو با نظام آفرینش و محیط‌زیست (الف. اتقان و زیبایی و ب. هماهنگی با محیط‌زیست). وجه امتیاز مقاله حاضر با پژوهش‌های فوق ضمن هم‌افزایی، توجه به فضای مجازی به عنوان یک فناوری مدرن به طور ویژه و نقش آفرینی معادباوری به عنوان الگویی از زیست ایمانی با دو کارکرد ایجابی (پیشروانه) و سلبی (پیشگیرانه) در تحکیم خانواده برابر فضای مجازی است.

۵. چارچوب مفهومی

در بخش چارچوب مفهومی ابتدا به تبیین مفهوم معاد، خانواده و سپس فضای مجازی خواهیم پرداخت.

۵-۱. معاد

معاد (العود) مصدر میمی از «عَادَ يَعُوذُ عَوْدًا أَيْ رَجَعَ» و به معنی بازگشت (ابن درید، ۱۹۸۷م، ج ۲: ۶۶۶؛ جوهری، ۱۴۰۷ق: ۵۱۴، ج ۲) اصطلاحی که متکلمان آورده و گسترش یافته است. متکلمان به این اعتبار به قیامت «معاد» گفته‌اند که در آن روح‌ها به بدن‌ها بازمی‌گردد و «معاد» از ماده «عود» به معنی «رجوع» است (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۷۶، ج ۱۲). باور به معاد، از ارکان جهان‌بینی دینی است به طوری که برخی ادیان که به نبوت اذعانی ندارند، به حیات پس از مرگ معتقدند (مصباح

یزدی، ۱۳۹۱: ۲۴۷). در قرآن، مسأله معاد، یکی از مسائل بارز و چشمگیر است که به عقیده برخی، ۱۴۰۰ آیه یا کمی بیشتر پیرامون آن به صورت صریح وارد شده، و به عقیده عده‌ای، یک ثلث قرآن می‌تواند مربوط به آن باشد (سبحانی، بی تا: ۴، ج ۵). معادباوری به معنای ایمان یک انسان با تمام اعماق وجود به حیات ابدی است و این آموزه و اعتقاد به صورت محوری، زندگی او را متأثر می‌کند و اینجاست که تفاوت یک انسان معاددان و معادباور مشخص می‌شود. رسیدن به رستگاری و فیض ابدی مرهون «ایمان» به خدا و اصل معاد است چنانکه در قرآن می‌خوانیم: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/۶۲)؛ هر کس به خدا و روز بازپسین ایمان داشت و کار شایسته کرد، پس اجرشان را پیش پروردگارشان خواهند داشت و نه بیمی بر آنان است و نه اندوهناک خواهند شد. همچنین امام علی (ع) می‌فرماید: «طُوبَى لِمَنْ ذَكَرَ الْمَعَادَ وَ عَمِلَ لِلْحِسَابِ»؛ خوشا به حال کسی که همواره به یاد معاد باشد و برای روز حساب عمل کند (حکمت ۴۴، ۱۳۷۹) لذا معاد عرصه عمل و اقدام است.

۲-۵. خانواده

در لغت، خانواده به اعضای تشکیل دهنده آن، یعنی اهل خانه، اهل بیت، مجموعه افراد دارای پیوند سببی یا نسبی که زیر یک سقف زندگی می‌کنند و مجموعه خویشاوندان تعریف شده است. گیدنز نیز خانواده را گروهی از افراد می‌داند که با ارتباطات خویشاوندی، مستقیماً با یکدیگر پیوند یافته و اعضای بزرگسال آن، مسئول نگهداری کودکان هستند (گیدنز، ۱۳۸۳: ۴۲۴) بنابراین، خانواده پیوندهای خویشاوندی - ارتباطاتی میان افراد است که از طریق ازدواج و یا تبار نسبی خویشاوندان خونی، افراد را با یکدیگر مرتبط می‌سازد (اسدی و میرزازاده، ۱۳۹۲: ۷۸-۷۷). خانواده اولین بافتی است که فرزندان در آن فکر، احساس و رفتار می‌کنند، یاد می‌گیرند و رشد می‌یابند. در فرهنگ لغت و بستر، خانواده یک واحد زیستی، اجتماعی و بنیادی در جامعه که از دو یا چند نفر بزرگسال تشکیل شده است که با هم زندگی کرده و در زمینه مراقبت و تربیت فرزندان (چه فرزندان زیستی چه فرزند خوانده‌ها) با یکدیگر همکاری دارند (به نقل از: صادقی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۳). همچنین مهمترین نهاد اجتماعی، مقدس‌ترین، عظیم‌ترین و پایدارترین بستر تربیت و تندرستی انسانی است و از آن جهت که زیر بنا و ریشه همه نهادهای اجتماعی است؛ قدرتمندترین کانون اثرگذاری و مؤثرترین مرکز برای ساماندهی یا نابسامانی

اجتماعی و عامل تشکیل و سیستم دهی به جامعه است. بنابراین شکی نیست که سلامت جامعه به سلامت خانواده بستگی دارد (محدثی و یوسفی اصل، ۱۳۸۹: ۲۶۹). از سوی، ادیان الهی - همگی - بر قداست و حرمت نهاد خانواده تأکید و احکام و مقرراتی برای تنظیم روابط خانواده وجود دارد. به همین دلیل خانواده در اقوام مؤم ، همواره استوارتر بوده و نظام فروپاشی خانواده در آن بسیار کمتر از ملت‌های غیرمؤمن است. اسلام به عنوان دین خاتم، با نظام قانون گذاری خاص خود، همواره سعی در حفظ خانواده و تحکیم ارکان آن بر پایه اصول اخلاقی و ارزشی دارد (نوری، ۱۳۸۹: ۱۴۷). از سوی، اسلام به عنوان یک مکتب انسان‌ساز، بالاترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت، مهد مودت و رحمت می‌شمرد و سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا دانسته و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش معرفی می‌کند (حسن زاده، ۱۳۹۳: ۴۶). یکی از مخاطرات جدی زندگی مدرن، بی‌توجهی به سلامت و کانون خانواده است. آنچه امروزه ارمغان توسعه، پیشرفت و گسترش روزافزون ارتباطات و ابزارهای فناوری نوین است، فراموشی سنت‌ها، فرهنگ، آداب و رسوم و آیینی است. عواملی که در گذشته در حفظ و تحکیم خانواده نقش مهمی ایفا می‌کردند (میرخانی و صفایی، ۱۳۹۳: ۱۲۶).

۳-۵. فضای مجازی

فضای مجازی اصطلاحی جدید و زاده دوران معاصر است. به طور کلی این اصطلاح مفهومی نو که با شیوه زندگی و تفکر دوران معاصر مبتنی بر تکنولوژی نوین اطلاعاتی در ارتباط نزدیک است. برای بیان این مفهوم، گاهی از واژه «سایبر» استفاده می‌شود و در کل، منظور فضای کاری و زندگی مبتنی بر رایانه و اینترنت که متفاوت با فضای واقعی و ارتباطات فیزیکی بوده و خود سازنده یک فضای جغرافیای جدید اما مجازی است. فضای سایبر، جهان ذهنی اطلاعات و شبکه‌های الکترونیکی که با اینترنت قابل دسترس است و اغلب با حیطه ناشناخته مقایسه می‌شود که مرزهای نامحدودی دارد (صادقی و عامری، ۱۳۹۲: ۵۷). تا پیش از گسترش فضای مجازی، وسعت جغرافیایی، به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده قدرت، ملی محسوب می‌شد، چنانچه مرز جغرافیایی را به عنوان "حوزه یا محدوده‌ای که هر حکومتی، امکان اعمال حکمرانی و حاکمیت داشته باشد" در

نظر بگیریم، آنگاه جغرافیای سایر را می‌توان به سه محدوده فضای نزدیک^۱، فضای میانه^۲ و فضای دور^۳، تقسیم‌بندی کرد (مرکز ملی فضای مجازی؛ ۱۳۹۸/۱۰/۲۴). از این نظر تهدیدهای مجازی و قدرت سایبری بیش از پیش مشخص می‌شود. هر چند پسوند مجازی دیگر معنایی ندارد چنانکه استاد جوادی آملی در این زمینه می‌گوید: «هر جا فکر و اندیشه منتقل شود فضای حقیقی است» (جوادی آملی، ۱۳۹۷).

۶. روش تحقیق

پژوهش پیش رو با اسناد کتابخانه‌ای، به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده است. تأمل به نقش آموزه‌های دین اسلام، نظیر؛ «معاد»، در زندگی و نقش آن در مواجهه و مدیریت پدیده‌هایی از قبیل؛ فضای مجازی، پژوهش حاضر را از نظر هدف در دسته پژوهش‌های کاربردی قرار می‌دهد. بعد از مفهوم‌شناسی واژه‌های معاد، خانواده و فضای مجازی، در بخش یافته‌ها و تحلیل، ابتدا آسیب‌های فضای مجازی به‌ویژه بازتاب آن در بستر خانواده و زندگی دینی تبیین و در گام بعدی و به عنوان راهکار دینی و برخاسته از زیست ایمانی و به عنوان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آموزه معاد در مرحله باور و ایمان و نه صرفاً دانش به معاد و نقش آفرینی آن در زندگی فردی، اجتماعی و مدیریت پدیده‌هایی چون؛ فضای مجازی و در نهایت اثرگذاری این اصل دینی، در تحکیم خانواده برابر فضای مجازی در ابعاد ایجابی و سلبی روشن می‌گردد.

۷. یافته‌های پژوهش

در این بخش، ابتدا آسیب‌های فضای مجازی بیان و در گام بعدی، نقش معادباوری در تحکیم خانواده برابر آسیب‌های فضای مجازی و همچنین به عنوان الگویی از زیست ایمانی و اسلامی ایرانی پیشرفت تبیین خواهد شد.

۱-۷. آسیب‌های فضای مجازی

۱. حوزه یا محدوده‌ای از فضای مجازی که توسط سازمان‌های ملی یا دولتی کنترل و حفاظت می‌شوند.

۲. حوزه یا محدوده‌ای از فضای مجازی که طبق قراردادی مشخص، امکان کنترل و حفاظت بر روی آن وجود دارد و توسط شرکت‌ها یا دولت کشورهای دوست و همکار اداره می‌شود.

۳. حوزه یا محدوده‌ای از فضای مجازی که کنترل محلی بر روی آن وجود ندارد و متعلق به کشورهای متخاصم و دشمن است.

آسیب‌های فضای مجازی به عنوان محصولی از فناوری مدرن متعدد است هر چند فرصت‌ها و مزایایی را به همراه خود دارد. بنابراین متناسب با هدف نوشتار، به دو آسیب جدی یعنی؛ تضعیف «سبک زندگی دینی» و «بنیان خانواده» پرداخته می‌شود.

۱-۷-۱. تضعیف سبک زندگی دینی

امروزه روش‌های ارتباطی با دیگران از طریق فضای «سایبر» گسترش یافته و خانواده ایرانی در سبب فرهنگی خود با فضای مجازی مواجه که به نوبه خود، بخشی از فرآیند تأثیرگذاری در خانواده را هدف گرفته است. بعضی از اقسام فضای مجازی، تمام تمرکز خویش را بر خانواده نهاده است (زینلی پور، ۱۳۹۶: ۷۱-۷۲). از طرفی فضای مجازی به عنوان محصولی از نظام تکنولوژیک آسیب‌های عمده‌ای به همراه دارد. به طوری که؛ نظام تکنیکی دارای مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها و ارزش‌های اجتناب‌ناپذیر است که سبب گسترش فرهنگ دنیاگرایی، غفلت انسان از خودآگاهی و معنویت، غلبه ابعاد مادی بر سایر جنبه‌ها می‌شود (شه گلی و خسروپناه، ۱۳۹۳: ۵۹۳). آسیب شناسان از وضعیت فعلی استفاده از فضای سایبری ابراز نگرانی کرده و معتقدند؛ تغییرات تکنولوژیکی، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده و بروز آسیب‌های نوپدید در این زمینه می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی و روانی باشد. به همین دلیل برنامه‌ریزی برای پیشگیری و کاهش آسیب‌های فضای مجازی ضروری است. کاهش احساسات و عواطف، ظهور دوستی‌ها و عشق‌های مجازی، سوء استفاده از دختران و پسران، خانه‌گریزی، کلاهبرداری سایبری، ازدواج‌های دروغین، سرقت اطلاعات، خیانت زوجین و فروپاشی خانواده‌ها، از مواردی که ممکن است جوانان و خانواده را در صورت عدم مدیریت درست، دچار خسران کند (امانی کلاریجانی، ۱۳۹۶: ۹۲). از جهتی اینترنت موجب کاهش ارتباط فرد با خانواده و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می‌شود (زندوانیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰۱). عضویت در شبکه‌های اجتماعی با مؤلفه‌هایی مانند؛ رابطه با جنس مخالف، شیوه محاورات اعضا در محیط بیرونی و سبک زندگی جوانان همراه است. همچنین بین عضویت در این شبکه‌ها و سبک زندگی مجازی جوانان پیوند وجود دارد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴). شکاف در کانون خانواده، عزت‌طلبی و فردگرایی افراطی و بسیاری مخاطرات نوظهور از پیامدهایی که در پی حضور افسار گسیخته کاربران در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی ایجاد

شده است. محرومیت از ارتباط سالم و سازنده میان اعضای خانواده از چالش‌هایی است که به صورت بالقوه مستعد بروز نارسایی‌های بسیاری خواهد بود و به تبع آن آسیب دیدن نظام خانواده در میان مدت و کوتاه مدت عامل بسیاری از ناهنجاری‌ها و چالش‌های اجتماعی به شمار می‌رود (امانی کلاریجانی، ۱۳۹۶: ۹۶). این در حالیست که در نهاد خانواده، خصایص فردی و روانی، مهارت‌های ارتباطی، ارتباط با جهان پیرامون، شیوه زیست جهان و سبک زندگی، مناسبات اجتماعی و... شکل و پرورش می‌یابد. لذا با دیجیتالی شدن جامعه و گسترش بی‌رویه فناوری‌های نوین و رسانه‌های نوظهور، نهاد خانواده نیز در حال تحول و سبک زندگی دینی رو به ضعیف شدن است. یافته‌ها نشان داده است که هر چه استفاده از شبکه‌های اجتماعی بین کاربران بیشتر شود روابط عاطفی بین اعضای خانواده کمتر می‌شود (خبجیر، ۱۳۹۶: ۱۱۲-۱۱۱) لذا مشاهده می‌کنیم فضای مجازی موجب تغییراتی در رفتارها و تعاملات جامعه‌ای شده که براساس آموزه‌های دینی شکل گرفته و سبب پیچیدگی‌هایی در سبک زندگی و در نهایت تضعیف معنوی آن می‌شود.

۷-۱-۲. تضعیف بنیان خانواده

تضعیف بنیان خانواده متأثر از عوامل گوناگونی است. یک نمونه از آن، مسئله اعتیاد به فضای مجازی که از مسائل بزرگ جهانی و شوک هزاره سوم است به‌طوری‌که؛ کشورهای زیادی با این بحران دست و پنجه نرم می‌کنند و خانواده‌های زیادی را گرفتار خود کرده است. خانواده و سبک زندگی با اعتیاد و فضای مجازی رابطه مستقیمی دارد. خانواده از دیرباز نقش حیاتی در رشد و پیشرفت آدمی داشته است. خانواده‌های ناکارآمد، زمینه رشد ناسالم و نابهنجار برای فرد را بوجود می‌آورد (جودی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۸). قرآن کریم از اهمیت تشکیل و بنای بنیان خانواده با تعبیر «مِثَاقًا غَلِيظًا» یعنی پیمان محکم و استوار یاد می‌کند. لذا از مسائل مهمی که طی سال‌های اخیر درباره خانواده مطرح و به عنوان دل‌نگرانی جدی بین متولیان و سیاست‌گذاران فرهنگی کشور بیان می‌شود، شکل‌گیری و شیوع مصادیقی از تزلزل بنیان خانوادگی و در معرض خطر واقع شدن بنیان خانواده هاست، بدین معنا که متأثر از برخی عوامل نوظهور، تغییر سبک زندگی و دور شدن و یا فهم نادرست از

۱. وَكَيفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (نساء/۲۱).

آموزه های دینی شالوده و شیرازه خانواده‌ها، آسیب دیده و به بی‌ثباتی منجر شده است (معارف و قماشچی، ۱۳۹۵: ۹۴). بنابراین تحکیم خانواده، ریشه در اهمیت نهاد خانواده دارد زیرا اولین شرط داشتن جامعه‌ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. بدون خانواده، نه تنها هویت انسانی بشر نابود می‌شود، بلکه همه کوشش‌های فردی و اجتماعی نیز در حقیقت بی‌نتیجه خواهد ماند (میرخانی و صفایی، ۱۳۹۳: ۱۳۰). این در حالیست که هدف مدرنیته از ایجاد فضای مجازی جدا از اهداف اسلام و سبک زندگی دینی است. چرا که آنان جهان‌بینی متفاوتی به زندگی دارند. چنانکه از مبادی عمده هر اندیشه، جهان‌شناسی و تعاریفی است که از هستی ارائه می‌شود. به دیگر سخن، جهان‌بینی دید کلی انسان از جهان هستی است و بر اساس آن به تعبیر و تفسیر می‌پردازد. بخش قابل توجهی از کاربران اینترنت؛ مؤمنان و دین‌داران هستند بالطبع ورود این فضا و تکنولوژی بر جهان‌بینی و کنش دین‌داران آن‌ها تأثیرگذار است (دلواری، ۱۳۹۴: ۵). بنابراین از بزرگترین مسائل اجتماعی مورد ابتلای جوامع امروزی، ضعف بنیاد خانواده است که فضای مجازی به آن دامن می‌زند. در اسناد بالادستی نیز به این مسئله اشاره شده است که می‌توان در مقوله جنگ نرم به آن نظر کرد. برای نمونه در مورد پنجم سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری آمده است: «تحکیم خانواده و ارتقاء سرمایه اجتماعی آن بر پایه رضایت و انصاف، خدمت و احترام و مودت و رحمت با تأکید بر: یکم. به‌کارگیری یکپارچه ظرفیت‌های آموزشی، تربیتی و رسانه‌ای کشور در جهت تحکیم بنیان خانواده و روابط خانوادگی. دوم. فرهنگ‌سازی و تقویت تعاملات اخلاقی. سوم. مقابله مؤثر با جنگ نرم دشمنان برای فروپاشی و انحراف روابط خانوادگی و رفع موانع و زدودن آسیب‌ها و چالش‌های تحکیم خانواده. چهارم. ممنوعیت نشر برنامه‌های مخل ارزش‌های خانواده. پنجم. ایجاد فرصت برای حضور مفید و مؤثر اعضای خانواده در کنار یکدیگر و استفاده مؤثر خانواده از اوقات فراغت به صورت جمعی» (سیاست‌های کلی خانواده؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵). مسئله تضعیف خانواده ممکن است از هر بستری انجام پذیرد. برخی از بازتاب روابط ناسالم اعضای خانواده در فیلم‌ها و سریال‌ها، اظهار نگرانی کرده و در این خصوص از عواقب آن (طلاق و جدایی، فرار فرزندان از محیط خانواده و...) هشدار داده‌اند (حسینی، ۱۳۸۶: ۲۰۲). از بسترهای پیچیده و قابل تأمل که می‌توان به واسطه آن، بنیان مقدس خانواده را تهدید و تضعیف کرد، همانا فضای سایبری یا مجازی است و از این جهت پژوهشگرانی از مخاطرات فضای سایبر حتی بر همسرگزینی و در نهایت تضعیف خانواده سخن

گفته‌اند (موسیوند و ساکی، ۱۴۰۱: ۶۹۵). بنابراین توجه به فضای مجازی در هر زمان (پیش و پس از شکل‌گیری خانواده) امری ضروری است.

۷-۲. نقش آفرینی معادباوری؛ الگویی از زیست ایمانی

باور به معاد به عنوان یک نیروی محرکه و پیشران سعادت دنیوی و اخروی است. مهم، رسیدن به مرحله باور و ایمان است. از طرفی مراتب الزامات دینی، در قرآن کریم، سه مرتبه کلی «اسلام، ایمان، یقین یا احسان» است. مرتبه اول، برای عاقبت خیری لازم است؛ ولیکن کفایت نمی‌کند؛ حداقل مرتبه مطلوب و مرضی خدا، الزامات در سطح ایمان است که همان مرتبه اصحاب یمین و اصحاب میمنه را شامل می‌شود (نقی پورفر، ۱۳۹۴: ۴۹). بنابراین انسان باورمند به «معاد» جهت رستگاری ابدی به سوی اعمال حسنه پیش می‌رود و باید‌ها و نبایدهایی در بعد فردی و اجتماعی برای خود ترسیم می‌کند. از سویی ایمان به حیات رستاخیز یکی از بهترین راه‌های پیشگیری از فساد و تباهی بشر بخصوص در زمینه اجتماعی به حساب می‌آید و ملاحظاتی نظیر؛ مسئولیت‌پذیری، عدالت، امنیت اجتماعی، صبر و خویشتن‌داری و... را در پی دارد (میری ایوری، ۱۳۹۳: ۶۴). معادباوری این دید را به انسان می‌دهد که اعمال انسان محو و نابود نمی‌شود و در قیامت در برابر او حاضر می‌گردد: «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا...»؛ روزی که هر شخصی هر کار نیکو کرده همه را پیش روی خود حاضر بیند و نیز آنچه بد کرده؛ آرزو کند که ای کاش میان او و کار بدش به مسافتی دور جدایی بود... (آل عمران/۳۰). بنابراین از نتایج اعتقاد به حضور عمل در قیامت، جلوگیری از گناه است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴۹۷، ج ۱). در واقع معادباوری میدان عمل است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/۶۲) شرط رسیدن به پاداش روز جزا و اندوهگین نشدن در آن روز و به طور کلی رستگاری، ایمان به خدا و روز بازپسین بوده و انجام کارشایسته است و معادباوری بستر عمل را فراهم می‌کند. چنانکه پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «الْمَعَادُ مِضْمَارُ الْعَمَلِ، فَمُعْتَبَطٌ بِمَا احْتَقَبَ غَانِمٌ وَ مُبْتَسَسٌ بِمَا فَاتَهُ نَادِمٌ» (دیلمی، ۱۳۶۶: ۳۴۱، ج ۱)؛ معاد، میدان [رسیدگی به] عمل است. کسی که [در دنیا] کار کرده نکو حال و بهره مند باشد و آن که از دست داده اندوهگین و پشیمان باشد. در واقع انسان معادباور در عالمی زندگی می‌کند که به صورت خودجوش به سوی رستگاری و

پیروی از آموزه‌های دین حرکت می‌کند. لذا دو کارکرد معادباوری عبارتند از؛ الف. عالم سازی و ب. پی‌ریزی سبک زندگی که در ادامه تبیین می‌شود.

۱-۲-۷. عالم

انسان‌ها همواره عالمی دارند که جهت‌گیری کلی کردار و گفتارشان بر پایه آن عالم است. لذا هر کس در عالمی که برای خود انتخاب کرده به سر می‌برد و کمال مطلوب خود را در آن می‌جوید. هر چند برخی مواقع، این عالم خیالی، وهمی و باطل و گاهی یک عالم واقعی است (طاهرزاده، ۱۳۸۸: ۱۴). در عالم انسان معادباور، ایده‌آلهایی از قبیل سعادت دنیوی و اخروی و رضوان الهی وجود دارد که شخص برای رسیدن به آن‌ها تلاش می‌کند. بنابراین عالم معادباوری؛ عالم نظر به حیات واقعی و خالی از اوهام است. ابتدای ورود به عالم معادباوری مرحله «دانشی» به معاد است.^۱ این اصل مانند دیگر اصول اسلام تقلیدی نیست و با اندیشه به دست می‌آید. این نکته اهمیت تعقل در کشف ضرورت و امکان معاد را روشن می‌سازد (کشاورز و زهری، ۱۳۹۳: ۱۵۰). تأکید قرآن کریم برای تفکر و تعقل به این جهت است که عقل، اولین معیار برای شناخت، تلقی می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۷۳، ج ۲). در چنین عالمی، انسان نظر به واقعیت دارد. عرضه تفکرات و ایده‌هایی که سنخیتی با واقع ندارد؛ در عالم معادباوری ممکن نیست. در این عالم بینش توحیدی اجازه ورود جنبه‌های غیر واقعی، باطل و غیر توحیدی را نمی‌دهد. انسان در عالم دینی اولاً؛ به جنبه‌ی واقعی عالم نظر دارد و هر حادثه و کثرتی را متصل به حقیقت وحدانی عالم می‌بیند و معتقد است؛ هیچ برگی فرو نمی‌افتد مگر به اذن و علم الهی.^۲ ثانیاً؛ به کمک جنبه‌ی فطری و وحدانی خود به جنبه‌ی واقعی عالم نظر می‌نماید (طاهرزاده، ۱۳۸۸: ۱۴-۱۳). با توجه و سیر در چنین عالمی با آثار تربیتی آن مواجه می‌شویم. به‌طوری که یکی از مهم‌ترین ثمره‌های تربیتی اعتقاد به معاد، معنابخشی به زندگی و رهابخشی از پوچ‌گرایی (سامانی و نصیری، ۱۳۸۹: ۹) و نیز پرورش حس مسئولیت‌پذیری انسان در برابر اعمال نیک و بد خود است. به‌عبارتی انسان معادباور می‌داند هر عملی

۱. در مسئله نهادینه سازی یک آموزه نیز سطوحی وجود دارد. برخی پژوهشگران از منظر قرآن الزامات نهادینه سازی را در سه سطح شناسایی نموده‌اند: «بینشی» شامل ایمان به محتوا و پایبندی به اصول و عدم سازش کاری و ایمان به همه متعلقات دین، «گرایشی» شامل عدم پذیرش ولایت کافران و دوران‌دیشی و گذشت از منافع زودگذر، «رفتاری عملی» شامل

اسلام آوردن و عمل به آن و تعیین خطوط قرمز و شناسایی اهداف. (ووثوقی راد و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۴۳)

۲. وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَغْلَمُهَا (أنعام/۵۹)

را چه خوب و چه بد انجام دهد آثار عمل از مجازات یا پاداش نصیبت خواهد شد که در قرآن نیز به این مطلب اشاره شده است؛ «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (مدثر/۳۸)؛ هر کسی در گرو دستاورد خویش است و بر اساس عملکردش مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد به گونه‌ای که نمی‌تواند از آن خلاصی یابد (شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۳۸۴، ج ۱۳). بنابراین زندگی و عالم انسان معادباور، روشمند و هدفمند بوده و در فضای پوچی و تحیر به سر نمی‌برد. این در حالیست که امروزه در غرب بشر با پوچی بی‌سابقه‌ای مواجه است. اما دین اسلام به واسطه آموزه معاد و با ترسیم افق‌های امیدواری و نظر به واقع، هرگونه پوچ‌گرایی را از زندگی می‌رهاند و از این جهت نوعی تقابل میان عالم دینی و فرهنگ غرب که فرهنگ بی‌عالمی، عدم بقا، عدم وقار است و همچنین فرهنگ عجله و نزدیک‌شدن به کثرت‌هاست مشاهده می‌شود. لذا هرکس به هر اندازه فرهنگ غرب نزدیک شد به همان اندازه بی‌عالمی می‌شود (ظاهرزاده، ۱۳۸۸: ۴۳). لیکن در عالم معادباو، آیات قرآن طنین‌انداز می‌شوند و فرد برای فردای واقعی آماده می‌شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُنْتُمْ نَفْسًا مَّا قَدَّمْتُمْ لِعَدُوِّ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (حشر/۱۸)؛ ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید؛ و هر کسی باید با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است و از خدا پروا کنید؛ یقیناً خدا به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است. جالب است بدانیم «فردا» به عنوان یکی از اسامی قیامت در قرآن به کار رفته است و قرآن، روز قیامت را نزدیک می‌داند و به همین دلیل، از آن تحت عنوان (عَدِّ؛ فردا) تعبیر می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۰: ۳۱۶، ج ۴). لذا معادباوری با «عالم سازی» مقدمه سعادت دنیوی و اخروی انسان را مهیا می‌کند.

۷-۲-۲. پی‌ریزی سبک زندگی

از نقش‌های مهم معادباوری، بسترآفرینی و پی‌ریزی سبک زندگی دینی است. سبک زندگی شامل تمام مسائل زیستی شخص و نشان از نوع نگاه او به مقولاتی چون؛ خانواده، ازدواج، مسکن، خوراک، پوشاک، الگوی مصرف، تفریحات، اوقات فراغت، کسب و کار، رفتار حرفه‌ای در محل کار، دانشگاه، مدرسه است (موسایی پور، ۱۳۹۵: ۱۱-۱۲). از سویی، اعتقاد به این آموزه و نگاه فلسفی به زندگی از دریچه معاد در سبک زندگی، سبک‌ها و روش‌ها، رفتارها و کنش‌های افراد و در نتیجه در جامعه اثرگذار است. در ادبیات جامعه‌شناختی، سبک زندگی، دسته رفتارهایی که افراد یا گروه‌ها برمی‌گزینند و ممکن است نمایانگر نگرش‌ها و گرایش‌ها و وجه تمایز آنان از سایرین باشد تعریف شده است (الفت و سالمی، ۱۳۹۱: ۴۵). از دیدگاه قرآن

هر رفتاری در قیامت پاسخ داده می‌شود: « لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ » (ابراهیم/۵۱)؛ تا خدا به هر کس هر چه به دست آورده است جزا دهد که خدا زودشمار است. همچنین می‌خوانیم: « فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ » (سجده/۱۴)؛ پس به [سزای] آنکه دیدار این روزتان را از یاد بردید [عذاب را] بچشید ما [نیز] فراموشتان کردیم و به [سزای] آنچه انجام می‌دادید عذاب جاودان را بچشید. بنابراین سرچشمه اعمال فاسد غفلت از «معاد» است (قرآنی، ۱۳۸۳: ۳۱۰، ج ۷). لذا طبق آیات قرآن، باور به عالم پس از مرگ و بقای اثر اعمال آدمی، هم می‌تواند یک «عامل بازدارنده قوی» در برابر گناه و خطاکاری و هم یک «عامل محرک نیرومند» برای تشویق سرمایه‌گذاری مادی و معنوی در راه خدمت به خلق خدا، نیکی‌ها و اعمال صالح گردد. این دو نیروی موجود در آدمی که از لوازم معادباوری است می‌تواند به پیشرفت و موفقیت حقیقی انسان در دو نشئه دنیوی و اخروی منجر شود. در خانواده و به تبع آن در جامعه اسلامی و معادباور، شیوه‌ها، روش‌ها و رفتارهای خاصی ظهور و بروز می‌کند و به تعبیری سبک زندگی خاصی که نتیجه بستر آفرینی معادباوری است در عالم انسان متبلور می‌شود. توجه به سبک زندگی دینی و خصوصا معادباورانه، به اندازه‌ای اهمیت دارد که اگر نقطه مقابل آن را تأمل کنیم، همان سبک زندگی غربی که فرهنگی مهاجم را در پی دارد. مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرمایند: «فرهنگ غرب، یک فرهنگ مهاجم است. فرهنگ غرب، فرهنگ نابودکننده‌ی فرهنگ هاست. هر جا غربی‌ها وارد شدند، فرهنگ‌های بومی را نابود کردند، بنیان‌های اساسی اجتماعی را از بین بردند؛ تا آنجائی که توانستند، تاریخ ملت‌ها را تغییر دادند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۷/۲۳). اینجاست که تفاوت سبک زندگی دینی و الهی با دیگر سبک‌های زندگی در نوع هدف و بینش آن‌ها آشکار می‌شود و معادباوری به عنوان یک اصل مهم ادیان توحیدی که باور به آن مابه‌الامتیاز تفکر و سبک زندگی دینی از تفکر و سبک زندگی غیر دینی است (رفیعی محمدی، ۱۳۹۷: ۹) بیش از پیش ضرورت می‌یابد. در اسناد بالادستی نیز به مسئله سبک زندگی و خانواده تأکید شده است. برای نمونه در سیاست‌های کلی خانواده، مورد ششم آمده است: «ارائه و ترسیم الگوی اسلامی خانواده و تقویت و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی» (سیاست‌های کلی خانواده؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵). جالب است بدانیم؛ هدف انسانی که باوری به معاد ندارد همانا رسیدن به نشئه دنیوی و مادی‌گرایی است چنانکه قرآن می‌فرماید: « فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا » (نجم/۲۹) به طوری

که این افراد، تمام هم و فکرشان تأمین دنیا از مال، منال، جاه، مقام، ریاست و بزرگی است و نه به فکر دین و نه آخرت هستند (طیب، ۱۳۷۸: ۳۳۵، ج ۱۶). اما یک فرد معادباور و دارای بینش صحیح اعتقادی برای آخرت تلاش می‌کند: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» (شوری/۲۰)؛ کسی که زراعت آخرت را بخواهد به او برکت می‌دهیم و بر محصولش می‌افزاییم و آن‌ها که فقط کشت دنیا را می‌طلبند کمی از آن به آن‌ها می‌دهیم اما در آخرت هیچ نصیبی ندارند. لذا فرد معادباور فرصتی مناسبی برای بهره‌گیری صحیح در دو نشئه دنیوی و اخروی دارد و از این جهت نوعی پیشرفت در هر دو سرا به همراه دارد.

آنچه در جمع‌بندی این بخش می‌توان گفت این که «معادباوری»؛ سبک زندگی دینی را پی‌ریزی می‌کند که به موجب آن، انسان نسبت به پدیده‌ها در موضع فعال و نه منفعل نقش آفرینی می‌کند. به ویژه در برابر تکنولوژی‌ای به نام فضای مجازی. چرا که تکنولوژی‌ها فرهنگی‌های خاص خود را با خود به همراه دارد (ر.ک: هایدگر، ۱۳۸۹: ۱۷؛ مارکوز، ۱۳۶۲: ۳۲-۳۳) و ورود هر تکنولوژی به مثابه کاشت درختی است که بستر آن درخت، میوه‌های آن درخت، شاخ و برگ آن درخت می‌توانند تهدیدهایی چون؛ پوچ‌گروی برای جامعه دینی به همراه داشته باشند. بیهوده‌گرایی؛ ساختار جملگی جوامع غیر توحیدی است، علیرغم تمام تفاوتی که در طول تاریخ با هم داشته‌اند. به‌طوری که این جوامع، بطلان و پوچی‌ها را سترگ جلوه می‌دهند تا دل‌سپردن به آن‌ها در انسان‌ها شدت یابد و بتوان آن‌ها را به جای معبود حقیقی قرار داد. چنانکه که جباران خود، بستر بزرگ نمودنشان را مهیا می‌کنند، جوامع شرک‌آلود نیز با انواع بت‌ها شرایط بزرگ جلوه‌دادن خود را فراهم می‌نمایند (طاهرزاده، ۱۳۸۷: ۵۰). لذا معادباوری با بستر آفرینی و پی‌ریزی سبک زندگی این امکان را برای انسان معادباور فراهم می‌کند که؛ در مواجهه با تکنولوژی‌ها در موضع فعال؛ به‌گزینش و ابداع پردازد (ر.ک: فرشادینیا، ۱۳۹۷: ۲۴۹).

۲-۳. تحکیم خانواده

از مسائل مهم در جامعه ایرانی و اسلامی، مسئله استحکام خانواده است به‌گونه‌ای که در اسناد بالادستی به آن تأکید شده است. برای نمونه در ابلاغ سیاست‌های کلی نظام اداری از سوی مقام معظم رهبری آمده است: «توجه به استحکام خانواده و ایجاد تعادل بین کار و زندگی افراد در نظام اداری» (سیاست‌های کلی نظام اداری، ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷). از عوامل

استحکام این بنیان مقدس، معادباوری است. معادباوری با عالم سازی و پی‌ریزی سبک زندگی دینی به تحکیم خانواده کمک می‌کند. به طوری که در چنین سبکی از زندگی، شخص به رابطه خود با خدا، خلق، خلقت توجه می‌کند زیرا معتقد است که انجام هر فعلی در ساحت‌های مختلف عالمش، امکان ندارد و به بیان دیگر هر کنش و واکنشی در چنین عالمی تعریف نشده است. یکی از این موقعیت‌ها خانواده و کانون آن است. در واقع انسان معادباور به صورت هدفمند در بستر خانواده ایفای نقش می‌کند. از طرفی مهم‌ترین آثار باور به معاد در خانواده این است که اعتقاد به زندگی پس از مرگ، خانواده را متوجه اهداف پایداری می‌کند که موجب پیوند بیشتر اعضا و در نتیجه استواری خانواده می‌شود. در مقابل (عدم باورمندی به معاد)، خانواده به کارکردهای محدود زندگی دنیوی و مادی اکتفا کرده و کانون خانواده در اثر بی‌هدفی و پوچی به آسانی به جدایی و فروپاشی کشیده می‌شود (شریفی و لطفی، ۱۳۹۲: ۸۴). معادباوری با عالم‌سازی و ایجاد سبک خاصی از زندگی دینی، شالوده محکمی برای خانواده بنا می‌کند که در برابر بنیان عنکبوتی است. در قرآن به خانه عنکبوت و سستی آن اشاره شده است: «مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» (عنکبوت/۴۱) که خانه‌ای است که تنها عنوان «بیت» را یدک می‌کشد بدون اینکه توانایی دفع گرما، سرما و پدیده‌های دیگر را داشته باشد (طباطبایی، بی‌تا: ۱۳۱، ج ۱۶). سست بودن را به سه منظور می‌توان در نظر گرفت: الف: سستی از جهت مادی، ب: سستی خانه و نه تارهای آن ج: سستی به لحاظ معنوی. روش زندگی فردی به دلیل دشمنی مابین عنکبوت‌ها غالب بوده و انواع اندکی از آن‌ها یافت می‌شوند که به صورت دسته جمعی زندگی می‌کنند. غالباً جنس‌های نر و ماده فقط در هنگام جفت‌گیری همدیگر را ملاقات نموده و عنکبوت نر قبل از جفت‌گیری، اقدام به رقص‌ها و حالات مشخصی در برابر عنکبوت ماده می‌نماید که مقصودش جلوگیری از غریزه دشمنی عنکبوت ماده است. هنگامی که آمیزش آن‌ها تمام می‌شود، عنکبوت نر غالباً در لانه باقی مانده و اقدام به پنهان شدن از عنکبوت ماده می‌کند، چرا که می‌ترسد او را بکشد. کشتن عنکبوت نر بعد از تمام شدن آمیزش جنسی، در بین بسیاری از عنکبوت‌ها اتفاق می‌افتد. همچنین آنچه از آیه فوق قابل استنباط است اینکه؛ افرادی که به غیر خدا تکیه نموده و سرپرستانی، جز رهبران الهی برای خود برمی‌گزینند، به خود «عنکبوت» تشبیه گردیده‌اند که چنین خانه سستی برای خویش اتخاذ می‌کند. بنابراین، وجه شباهت در این تشبیه «سستی و بی اعتباری» است.

اکنون با یک نگاه تطبیقی در آیه می‌توان به اهمیت روابط تعاملی بین اعضای خانواده و نیز عدم پیروی هر کدام از اعضای خانواده از بدی‌ها در هر قالبی از جمله تکنولوژی‌های نامطلوب در فضای مجازی، توجه کرد. در خانواده دینی و معادباور ارتباط وثیقی وجود دارد و هر کدام از اعضای این خانواده در قبال دیگر اعضا احساس مسئولیت می‌کنند. اگر اعضای خانواده به مانند عنکبوت همدیگر را نکشند چه بسا در قالب مفهومی و مجازی ممکن است نسبت به هم بی‌تفاوت و بی‌مسئولیت شوند که به نوعی مرگ تدریجی روابط خانوادگی محسوب می‌شود. افزایش توجه اعضای خانواده نسبت به هم؛ سبب احیا، تحکیم و پیوندجویی هرچه بیشتر تعاملات آنان می‌شود که در قرآن نیز به این حس مسئولیت‌پذیری و ایجاد روابط حسنه توجه شده است. برای نمونه در مسئله امر به اقامه نماز و شکیبایی بر استمرار می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه/۱۳۲). یکی از مهم‌ترین زمینه‌های امر به معروف، خانواده و نزدیکان انسان است (قرآنی، ۱۳۸۳: ۴۱۳، ج ۵). از سویی قرآن به مسئول بودن انسان‌ها در خصوص جلوگیری از خسران دنیوی و به ویژه اخروی و عذاب قیامت برای خود و اطرافیان در آیات متعددی هشدار می‌دهد و می‌فرماید: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (قیامت/۳۶)؛ آیا انسان پندارد که آزاد و رها و بی‌مسئولیت است؟. همچنین می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ» (مائده/ ۱۰۵)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خودتان پردازید. یعنی مراقب خود باشید و خود را محکم نگاه دارید. حضرت لقمان (ع) به عنوان پدر خانواده در وصایایی به فرزندش می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنْ اللَّهُ لَطِيفٌ خَبِيرٌ» (لقمان/۱۶)؛ پسر من! اگر به اندازه سنگینی دانه خردلی (کار نیک یا بد) باشد و در دل سنگی یا در (گوشه ای از) آسمان ها و زمین قرار گیرد، خداوند آن را (در قیامت برای حساب) می‌آورد؛ خداوند از اسرار دقیق باخبر و آگاه است. در یک روایت تفسیری از امام باقر (ع) آمده است: «از گناهان کوچک بترسید چون طالب و مدعی دارند. کسی از شما نگوید: «گناه می‌کنم و بعد از خدا استغفار می‌کنم»؛ زیرا خداوند عزوجل می‌فرماید: آنچه را از پیش فرستاده‌اند و تمام آثار آن‌ها را می‌نویسیم و همه چیز را در کتاب آشکار کننده‌ای برشمرده‌ایم» (برازش، بی تا: ۵۴۸، ج ۱۱). در این راستا است که؛ معادباوری به زندگی انسان چارچوب و هدف داده، کمک می‌کند تا زندگی معنادار و هدفمندی داشته باشیم. بنابراین و بر اساس آموزه‌های دینی، یکی از مهم‌ترین باورها که می‌تواند خانواده را به یک کانون کارآمد و سالم تبدیل می‌کند اعتقاد به زندگی

پس از مرگ است (صفورایی، ۱۳۹۰: ۵۳). خانواده‌ای که در برابر پدیده‌هایی چون فضای مجازی در موضع انفعال قرار نمی‌گیرد چرا که چنین خانواده‌ای همه دیدگاهش دنیا نبوده و نظر به آخرت دارد. به تعبیر استاد طاهرزاده، اروپا به جهت اینکه همه زندگی خود را دنیا گرفت و «فنا و موت» را نفهمید همه انرژی خود را صرف دنیا کرد (طاهرزاده، ۱۳۸۳: ۴۶، ج ۱). از این جهت یکی از مؤلفه‌های تکنولوژی مدرن، دنیاگرایی و غفلت زایی است و معادباوری است که می‌تواند به عنوان یک عنصر فعال پیامدهای فضای مجازی به عنوان یکی از محصولات تکنولوژی مدرن را مدیریت کند (فرشادنیا و دیگران، ۱۴۰۰).

شکل ۱. مدل مفهومی نقش آفرینی معادباوری؛ الگویی از زیست ایمانی در تحکیم خانواده

۷-۲-۴. معادباوری؛ الگوی زیست ایمانی در دو بعد ایجابی - سلبی

اصول دین، از جانب خداوند برای سعادت دنیوی و اخروی بشر تدارک دیده شده است. اما آنچه اهمیت دارد به باور و ثمر رسیدن این اصول در عرصه زندگی است. لذا می‌توان و باید از آموزه‌هایی چون «معاد» برای پیشرفت (ایجابی و سلبی) در دو نشئه دنیوی و اخروی بهره برد. این مسئله را می‌توان از جامعیت دین استنباط کرد. به این دلیل که دین علاوه بر سعادت اخروی، برای سعادت دنیوی بشر نیز برنامه دارد (ر.ک: فرامرز قراملکی، ۱۳۷۶: ۳۱؛ حسین زاده، ۱۳۷۸: ۵۰). همچنین در سیاست گذاری‌های نظام اسلامی، اصل؛ فرهنگ، معنویت و آخرت‌گرایی است (نقی پورفر، ۱۳۷۸: ۳۷). از طرفی فضای مجازی با وجود داشتن فرصت‌های فراوان، تهدید و آسیب‌های پیدا و پنهانی دارد که از ماهیت تکنولوژی مدرن نشئت گرفته، به طوری که کفه آسیب‌هایش برای خانواده‌ها سنگین‌تر است، بنیانی که در اسناد بالادستی بر تحکیم آن تأکید شده است (سیاست‌های کلی برنامه هفتم با اولویت پیشرفت اقتصادی توأم با عدالت؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱). لذا معادباوری با عالم سازی و پی‌ریزی سبک زندگی دینی، این امکان را به انسان می‌دهد که در مواجهه با تکنولوژی‌هایی چون فضای مجازی دست به

گزینش و ابتکار زند و موجبات پیشرفت خود و دیگران را مهیا کند. از طرفی در پژوهشی از نگارنده نوشتار حاضر، آموزه «معاد» به عنوان یکی از شاخص‌های عمده در تعالی فناوری در بستر توحیدی تعیین شده (فرشادینیا و شه گلی، ۱۴۰۱: ۲۳۳) و از این جهت تأییدی در تبیین جایگاه «معادباوری» در عرصه مدیریت فناوری‌های مدرنی چون فضای مجازی است. بنابراین «معادباوری» در نقش یک نیروی محرکه قابل توجه، می‌تواند در دو بعد ایجابی (میدان عمل بودن، تلاش برای ساختن سرای اخروی در بستر مزرعه دنیا و...)، سلبی (از مادگی‌گرایی، گناه و...) و به مثابه‌ی الگویی از زیست ایمانی نقش آفرینی کند.

شکل ۲. مدل مفهومی: دو بعد ایجابی و سلبی معادباوری

۸. بحث و نتیجه گیری

- مقاله حاضر با هدف تبیین نقش آفرینی معادباوری؛ در تحکیم خانواده در برابر فضای مجازی (ایجابی و سلبی) (باتکیه بر آموزه های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت) به نتایجی رسیده که عبارتند از:
۱. فضای مجازی به عنوان محصولی از فناوری‌های مدرن موجب تضعیف سبک زندگی دینی و تضعیف بنیان خانواده می‌شود.
 ۲. اصلی به نام «معاد» به عنوان آموزه‌ای بنیادی از دین اسلام در مرحله باور دارای ثمراتی است که از لوازم آن می‌توان به عالم سازی و پیریزی سبک زندگی دینی اشاره نمود.
 ۳. معادباوری با خلق عالم و سبک زندگی دینی به عنوان الگویی از زیست ایمانی ایجابی- سلبی و متناسب با دو نشئه دنیوی و اخروی به تحکیم بنیان خانواده کمک می‌کند.

۴. معادباوری با داشتن دو نیروی محرکه سلبی (از مادگی گزایی، گناه و...) و ایجابی (میدان عمل و حرکت، تلاش برای سرای اخروی در بستر دنیا و...) به مثابه الگویی از زیست ایمانی به حرکت و پیشرفت انسان کمک می‌کند. خانواده با این الگوی ایمانی می‌تواند ضمن مواجهه با انواع فناوری‌ها همچون فضای مجازی دچار تزلزل نشود و قوام خود حفظ کند.
۵. توجه به معادباوری به عنوان نیروی محرکه در دو بعد سلبی (پیشگیرانه) و ایجابی (پیشروانه) به ویژه در برخی شرایط پیچیده نظیر؛ دوران فتنه‌ها در عصر کنونی بیش از پیش ضرورت دارد.
۶. جهت انتفاع از ثمرات آموزه «معاد»، لازم است، ضمن معرفت بخشی به خانواده‌ها در مسئله «معاد»، حرکت عالمانه از مرحله دانش به «معاد» شکل گیرد تا به مرحله «باور» و «ایمان» ختم و موجب فواید و ثمرات عینی در زندگی شود.

منابع و مآخذ

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن علی (۱۴۰۴ق)، عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیة، تحقیق الحاج آقا مجتبی العراقی، بی‌جا، بی‌نا.
۲. ابن درید، محمد بن الحسن، (۱۹۸۷م)، جمهره اللغه، بیروت: دار العلم للملایین.
۳. احمدی، حبیب، منصور، فردین، شاه چراغ، سید علی. (۱۳۹۵). «بررسی ابعاد آسیب زای استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی در میان جوانان شهر کرمانشاه»، مشارکت و توسعه اجتماعی. ۱(۲). ۲۱-۱.
۴. اسدی، لیلآسادات، میرزآزاده، زهرا. (۱۳۹۲). «نسبت خانواده با دو حوزه عمومی و خصوصی با رویکردی به کارکردهای خانواده و مفهوم حریم خصوصی»، تعالی حقوق دوره جدید، ۵. ۸۳-۱۰۷.
۵. آبداله، معصومه، معارف، مجید. (۱۳۹۸). «تأثیر باور به معاد در سبک زندگی با محوریت سوره غافر»، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۶(۵۱)، ۳۳-۴۷.
۶. امانی کلاریجانی، امراالله. (۱۳۹۶). «فضای مجازی و واکاوی سیاست های پیشگیرانه در کنترل آسیب های اجتماعی نوپدید». رهیافت پیشگیری. ۱. ۹۰-۱۰۵.
۷. برازش، علی‌رضا. (بی‌تا). تفسیر اهل بیت (ع)، [http://al vahy.com](http://alvahy.com)
۸. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). تفسیر تسنیم، قم: انتشارات اسراء.
۹. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۷). حقیقت فضای مجازی، ماهنامه فرهنگ پویا، شماره ۲۹.
۱۰. جودی، زهرا، حیدری، حسن، آل یاسین، سید علی. (۱۳۹۶). «پیش بینی اعتیاد به فضای مجازی بر اساس سبک های فرزندپروری، جو عاطفی خانواده، اضطراب اجتماعی در دانش آموزان دبیرستانی شهر قم»، پیشرفت های نوین در علوم رفتاری، ۲(۸)، ۱۷-۲۷.
۱۱. جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ق)، الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیه، بیروت: دار العلم للملایین.
۱۲. حاج محمدی، فرشته، حاج محمدی، سمیرا، (۱۳۹۶)، تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده، مطالعات اخلاق کاربردی، ۱۳(۵۰)، ۱۱-۳۷.
۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۱۴. حسن زاده، صالح. (۱۳۹۳). «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی»، پژوهشنامه معارف قرآنی، ۴(۱۵)، شماره ۱۵، ۶۸-۴۵.
۱۵. حسین زاده، محمد، (۱۳۷۸)، دین شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره.
۱۶. حسینی، داود، (۱۳۸۶)، روابط سالم در خانواده، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
۱۷. خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۸۷)، ابلاغ سیاست‌های کلی نظام اداری، دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای، نشانی: [/ http://farsi.khanehni.ir](http://farsi.khanehni.ir)
۱۸. خجیر، یوسف. (۱۳۹۶). «آسیب شناسی استفاده از شبکه های اجتماعی و نرم افزارهای تلفن همراه در خانواده ایرانی (با تأکید بر نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید)»، شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۲۰(۷). ۱۰۹-۱۳۷.
۱۹. دلواری، مهدی. (۱۳۹۴). «ماهیت فضای مجازی و جایگاه دین، مصاحبه با سعیدرضا عاملی»، اطلاعات حکمت و معرفت، ۱۰(۳). ۷-۵.

۲۰. دیلمی، حسن بن محمد. (۱۳۶۶). أعلام الدین فی صفات المؤمنین، قم: موسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۲۱. رفیعی محمدی، ناصر. (۱۳۹۷). «تأثیرات معادباوری در حیات دنیوی انسان از منظر نهج البلاغه»، پژوهش‌های نهج البلاغه، ۱۷(۵۹): ۹-۲۲.
۲۲. زندوانیان، احمد، حیدری، مریم، باقری، ریحانه، عطارزاده، فاطمه. (۱۳۹۲). «آسیب‌های فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر»، مطالعات فرهنگ، ۱۴(۲۳): ۱۹۵-۲۱۶.
۲۳. زینلی پور، فاطمه. (۱۳۹۶). «تأثیر فضای مجازی بر خانواده و جوانان (آسیب‌ها و راهکارها)»، ۶(۱۷): ۷۱-۸۴.
۲۴. سامانی، سید محمود و علی نصیری. (۱۳۸۹). «آثار تربیتی اعتقاد به معاد»، مطالعات تفسیری، ۱(۴): ۳۴-۹.
۲۵. سبحانی، جعفر. (بی‌تا). منشور جاوید، قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۲۶. سیاست‌های کلی برنامه هفتم با اولویت پیشرفت اقتصادی توأم با عدالت؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، (۱۴۰۱)، دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای، نشانی <https://farsi.khanehni.ir>
۲۷. سیاست‌های کلی خانواده؛ ابلاغی مقام معظم رهبری، (۱۳۹۵)، دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای، نشانی: <https://farsi.khanehni.ir>
۲۸. شاه عبدالعظیمی، حسین. (۱۳۶۳). تفسیر اثنی عشری، تهران: انتشارات میقات.
۲۹. شریفی، عنایت الله و لطفی، مهرعلی. (۱۳۹۲). «سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع)». معارف قرآنی، ۴(۱۴): ۸۱-۱۰۰.
۳۰. شعیری، محمد بن محمد. (بی‌تا). جامع الأخبار. نجف: مطبعه الحیدریه.
۳۱. شه گلی، احمد، خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۳). «بررسی نسبت فطرت بشری با نظام تکنیکی بررسی نسبت فطرت بشری با نظام تکنیکی»، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۸(۶۱): ۵۹۳-۶۱۰.
۳۲. صادقی، علی، عامری، زینب. (۱۳۹۵). «شبکه‌های اجتماعی مجازی و آسیب‌های اجتماعی مطالعه موردی: امنیت عمومی، پویا در آموزش علوم انسانی». ۵۱(۵): ۶۵-۵۱.
۳۳. صادقی، مسعود، فاتحی زاده، مریم، احمدی، سیداحمد، بهرامی، فاطمه، اعتمادی، عذرا. (۱۳۹۳). «تدوین مدل خانواده سالم براساس دیدگاه متخصصان خانواده (یک پژوهش کیفی)». مشاوره و روان‌درمانی خانواده. ۵(۱۶): ۱۴۱-۱۷۰.
۳۴. صفورایی، محمد مهدی، (۱۳۹۰). «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی در کارآمدی خانواده»، معرفت. ۲۰(۱۶۳): ۵۳-۶۵.
۳۵. طاهر زاده، اصغر. (۱۳۸۷). گزینش تکنولوژی از دریچه بینش توحیدی. اصفهان: گروه فرهنگی میزان.
۳۶. طاهر زاده، اصغر. (۱۳۸۸). عالم انسان دینی. اصفهان: گروه فرهنگی میزان.
۳۷. طباطبایی، محمد حسین. (بی‌تا). میزان فی تفسیر القرآن. قم: اسماعیلیان.
۳۸. طیب، سید عبدالحسین. (۱۳۷۸). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات اسلام.
۳۹. الفت، سعیده، سالمی، آزاد. (۱۳۹۱). «مفهوم سبک زندگی»، مطالعات سبک زندگی. ۱(۹-۳۶): ۱-۹.
۴۰. فرامرز قراملکی، احد، (۱۳۷۶)، قلمرو پیام پیامبران، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی

۴۱. فرشادینا، یوسف. (۱۳۹۷). «معادباوری به مثابه مکانیسمی جهت‌گزینش یا ابداع فناوری»، اولین همایش دین، فرهنگ و فناوری، دانشگاه باقرالعلوم (ع).
۴۲. فرشادینا، یوسف، شه گلی، احمد و مدحج، مریم. (۱۴۰۰). «فناوری مطلوب در سبک زندگی معاد باورانه». انسان پژوهی دینی (انتشار آنلاین در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۴۰۰).
۴۳. قرآن کریم
۴۴. قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۴۵. کشاورز، سوسن و محسن زهری. (۱۳۹۳). «ماهیت، اهداف، اصول و روش‌های معاد باوری در قرآن کریم». تربیت اسلامی، ۱۹(۹). ۱۳۹-۱۵۶.
۴۶. گیلدیز، آنتونی. (۱۳۸۳). تجدد و تخصص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.
۴۷. مارکوز، هربرت. (۱۳۶۲). انسان تک‌ساحتی. ترجمه محسن مویدی. چاپ سوم. تهران: انتشارات امیر کبیر.
۴۸. محدثی، حمیده، یوسفی اصل، محمد. (۱۳۸۹). «راهکارهای تحکیم بنیان خانواده»، دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه. ۸(۴). ۲۶۹-۲۷۵.
۴۹. مرکز ملی فضای مجازی، (۱۳۹۸)، قدرت سایبری، <http://www.najazi.ir>
۵۰. مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۱). پندهای امام صادق (ع) به رهجویان صادق، تدوین نگارش محمد مهدی نادری قمی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
۵۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی. تهران: صدرا.
۵۲. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). آشنایی با قرآن، تهران: صدرا.
۵۳. معارف، مجید، قماشچی، احمد. (۱۳۹۵). «عوامل آرامش خانواده در سبک زندگی امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س)»، مطالعات راهبردی زنان، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۱۹(۷۴). ۹۳-۱۲۴.
۵۴. مقام معظم رهبری. (۱۳۹۱/۰۷/۲۳). بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، پایگاه اینترنتی حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای.